

Kulturminner, - noen refleksjoner.

Høsten 2013 avsatte jeg en del tid til kulturminneregistreringer innen Oslo kommune i Lillomarka, og i bynære områder i Gjelleråsmarka. Arbeidene har til dels foregått i samarbeid med arkeologer.

Dette har resultert i en del erfaringer og refleksjoner som jeg tenker det er positivt å dele med etaten hvor jeg tror den generelle kunnskapen om kulturminner i kommunens skoger er lav, og registreringer i en del områder mangelfulle.

Refleksjonene dreier seg om:

1. **Det store antall kulturminner i visse områder.**
2. **Det store antall kulturminner som kan ha gått tapt**
3. **Hvor vanskelig det kan være å oppdage kulturminner, spesielt de som er automatisk fredet.**
4. **At mønster i utbredelse av kulturminner følger verken dagens kommunegrenser eller eiendomsgrenser. Helhetsinntrykket får man først når man ser bort ifra nevnte grenser.**
5. **Om interessen for kulturminner og deres historie synes større ute blant publikum enn innen etaten selv -?**

1. Det store antall kulturminner i visse områder.

Kulturminnene er vanligvis temmelig spredt, men i visse deler av marka ligger de svært tett. Årsakene til dette ligger i:

- A. Berggrunnen: At det har vært drevet steinbrytning eller gruvedrift i konkrete bergarter. I Lillomarka gjelder det spesielt bergarten grefsensyenitt, gjerne kalt "grorudgranitt", med steinhogging og pukkverk i åsene sør i marka, og gruvedrift i metamorfe (omdannede) bergarter særlig rundt Alunsjøen og vest for Steinbruvann.
- B. Tidligere bo- og hytteområder: I Lillomarka gjelder det spesielt Solemskogen nord.
- C. Områder under øvre marine grense (220 m.o.h.). I tillegg til eldre bosettinger rundt Hestejordene og i Maridalen øst, har løsmassene som ble avsatt her gjennom siste istid generert en del aktivitet som gjenspeiler seg i kulturminner. Her har man de fleste automatisk vernede kulturminnene som fangstanlegg og kullgroper.

2. Det store antall kulturminner som kan ha gått tapt.

Som omtalt i pkt 1C, så er det registrert stor tetthet av kulturminner under øvre marine grense i Maridalen øst. (Maridalen nord og vest har jeg ikke sett på.) Årsaken ligger både i at store deler av arealene var/er landbruksområder, men også at flere typer aktiviteter var knyttet til at bakken besto av løsmasser, spesielt der det er grus. Dette gjaldt trekull- og tjæreproduksjon samt fangstgroper som fordret underlag som er selvdrenerende og samtidig greie å grave i. I et belte som strekker seg fra Monsetangen via Sanderberget til Mobekken er det store grusforekomster ved øvre marine grense, og antall fangstgroper, kullgroper og kullmiler er imponerende

I dag har markagrensa en tendens til å følge øvre marine grense både rundt Groruddalen og øvrig markanær bebyggelse rundt Oslo, og dermed så er arealene under øvre marine grense i

stor grad nedbygget. Tidligere var det ikke krav til arkeologiske undersøkelser før utbygging, noe som betyr at et stort antall kulturminner tilknyttet skogbruk og fangst kan ha godt tapt rundt byen.

Eksempelvis mens det i Lillomarkas lisider ned mot Maridalen til nå er registrert ni kullmiler, herav syv i sjiktet ved øvre marine grense, så er det i Lillomarkas lisider i Groruddalen til nå kun vært registrert to kullmiler. Tilsvarende størrelesforhold synes også å gjelde kull- og elggroper. Grusforekomster har det også vært rundt øvre marine grense i Groruddalen, og jeg ser ikke naturlige årsaker som skulle tilsi lavere interesse for utmarksnæring i tidligere tider her enn i Maridalen.

Men i selve marka kan også ødeleggelse av kulturminner ha vært omfattende. Kunnskapen om kulturminner hos oss skogbrukere har i stor grad vært fraværende. Eksempelvis under min skogteknikerutdanning på 1970-tallet var kulturminner ingen del av pensum, ja de ble aldri nevnt i undervisningen. Senere har det vist seg at det ligger flere automatisk fredede kulturminner i gangavstand fra denne skogskolen (Evenstad).

Som nevnt ble en del typer kulturminner lagt på grusunderlag, og innover i marka vår er det beskjedent med grusmasser. Der de forkommer, er det også lettest og billigst å legge skogsveier samt at grusmasser har tjent som massetak til overflatedekke av veiene. På mine undersøkelsesrunder nå i høst har jeg oppsøkt lommer med grusmasser i kommuneskogen, men den forekomsten som var der er ofte blitt borte som massetak. Hva som samtidig kan ha forsvunnet av kulturminner, får vi aldri greie på.

En tankevekker i så måte, er Monsetangen. Akkurat her skjærer Grytebekken gjennom en stor grusforekomst. På den nordlige delen, som eies av Løvenskiold, er det registrert et stort fangstannlegg bestående av seks elggroper, og to kullmiler. På den sydlige delen, eiet av Oslo kommune, har gruseforekomsten vært et stort massetak, og etterlater seg dermed ingen spor av mulig tidligere aktivitet.

Bare i Lillomarka vet jeg at forgjengeren til vår etat (Skogvesenet) har ødelagt tre elggroper under skogsbilvei- og løypebygging, samt også fart ille fram i forhold til enkelte andre kulturminner.

Disse observasjonene synes jeg helt klart understreker betydningen av både å verne om de kulturminnene vi har igjen i marka, samt at ansatte må skoles i hvordan man oppdager dem.

Noen vil kanskje hevde at produksjonsanlegg for kull og tjære samt fangstgraver har så stor utbredelse andre steder landet at det er ikke så farlig om noe går tapt i Oslomarka. Min kommentar til dette er at det er ingen steder i landet hvor så mange mennesker har så lett tilgjengelighet til kulturminner som i Oslos skoger. Eksempelvis kan en stor skole som Stovner i løpet av en 2-3 timers spasertur besøke oldtidsvei, skålgroper, bronsealdergravrøyser, tufter etter husmannsplasser, nyere og eldre krigsminnesmerker, tjæremile, kullmile og kullgrop, og alt dette kombinert med en flott skogstur. Fomidlingspotensialene ved Oslomarkas kulturminner er formidable.

3. Hvor vanskelig det kan være å oppdage kulturminner, spesielt de som er automatisk fredet.

Den blåmerkede stia fra Vesletjern til Alunsjøen har jeg gått utallige ganger uten å tenke noe spesielt over en bitte liten fordykning tett ved stia rett før Alunsjøen. En dag hadde det blåst et vindfall over stia her. Jeg fjernet dette, også da uten å ense den vesle fordypningen. Små

fordypninger er det jo millioner av i marka. En dag i år ble jeg stående ved fordypningen å stusse litt. Den hadde da antydning til en liten jordvoll rundt seg.

Noen måneder senere var jeg der med to karer fra Byantikvaren, Den ene fortalte at han bodde rett i nærheten og hadde selv gått denne stia utallige ganger uten å ense at det skulle være noe spesielt med denne lille fordypningen. Den andre karen, en arkeolog, stakk et jordbor ned i fordypningen, og konstaterte straks rester av kull. Den uanselige fordypningen er altså en automatisk fredet kullgrop.

Rett ved skogsveibommen vår på Tangerud (Gjelleråsmarka) tar det av en bred og svært mye brukt rød- og blåmerket sti som fortsetter oppover selve lia. En dag i november i år slo det meg at en liten grusbanke som stia går over, og bare ca 50 m fra bebyggelsen, hadde ideell beliggenhet for å anlegge en kullmile. Men de karakteristiske gropene i sirkelform rundt slike miler manglet helt, og aldri har det tidligere vært påvist noen kullproduksjon i Gjelleråsmarka. Undersøkelser på grusbanken rett ved siden av stia viste likevel et tykt lag med kull under mose og kjerr! Med ”blod på tann” etter denne observasjonen, ble det kort etter påvist også en kullgrop og en tjæremile i samme område, også disse tett ved mye brukte stier.

I løpet av min lange fartstid i kommuneskogen, har jeg ved to anledninger drevet ungskogpleie i lia sør for Setertjern ved Solemskogen. Begge ganger stusset jeg over to små forhøyninger med tilhørende groper som jeg først antok måtte ha vært rotveltene etter to eldgamle og nå opprånede vindfall. Først da arkeologiske undersøkelser avslørte en buestilling tett ved hoppbakkene på Linderudkollen fikk jeg viss mistanke, og en arkeolog bekreftet i høst at også fra de nevnte små forhøyningene ved Setertjern var det i gammel tid blitt drevet elgjakt med pil og bue.

Eksempelene her er tatt med for å vise hvor vanskelig det kan være å oppdage kulturminner, også de som i gjennom århundrer har ligget rett foran nesa både på oss skogbrukere og et utall turfolk.

En tankevekker er samtidig at skogeier ble nylig idømt bot, skadeerstatning og saksomkostninger på til sammen nesten 200 000 kr for å ha ødelagt en kullgrop under veibygging. Dette sier noe om dagens verdivurdering av automatisk fredede kulturminner i utmark

4. At mønster i utbredelse av kulturminner følger verken dagens kommunegrenser eller eiendomsgrenser..

I førstningen konsentrerte jeg meg naturlig nok om kulturminner i Oslo kommunes skoger. Men jeg fant det naturlig samtidig å ta med kulturminner på små private og statlige skogtapper som ligger som kiler inn i vårt område.

Senere fant jeg grunn til også å ta med i registreringen de kulturminner jeg kjente til på Løvenskiolds grunn i Lillomarka (øst for Sandermosen) samt noe innenfor Skedsmo kommune i Gjelleråsmarka. Årsakene til dette er at gammel næringsaktivitet kjenner ikke dagens grenser, og helhetsinntrykket får man først når man ser bort ifra nevnte grenser.

Eksempler på dette er at kanskje registreres en fangstgrop på vårt område. Titter vi over grensa til naboen finner vi kanskje flere fangstgroper, og ser derfor at ”vår” fangstgrop er en del av at større fangstanlegg.

Et annet eksempel er gamle veifar. Registrerer man kulturminner langs hele veifaret uavhengig av grenser, får man bedre inntrykk av hva veifaret ble brukt til.

Viktig er også at byens befolknings fritidsbruk av marka kjenner heller ingen eiendomsgrenser, og interessen for kulturminner og markas historie er generell.

Våre undervisningsopplegg for skolene legges til steder hvor elevene opplever mest mulig relevante ting i forhold til pensum. Jeg erfarer at sammen med naturfag så er historie og dermed kulturminner viktige elementer i undervisningsoppleggene.

Et poeng er også at etaten vår preparerer skiløyper i stor grad både på privat grunn og i andre kommuner. Med løypepreparering hører også med løypeoppgradering, og da er det viktig å få med seg kunnskap om eventuelle kulturminner langs løypene. Det er selvsagt ikke bedre om vi ødelegger kulturminner på privat grunn enn vår egen. (To av de tre elggropene jeg kjenner til at Skogvesenet ødela i Lillomarka, befinner seg på privat grunn!)

5. Om interessen for kulturminner og deres historie synes større ute blant publikum enn innen etaten selv -?

Dette er en overskrift som vil kunne vekke diskusjon, men mitt inntrykk er at interessen for kulturminner innen etaten er svært personavhengig når det gjelder oppfølging i praksis. Tidligere tiltak for å få gjennomført kulturminneregistreringer gjennom skogtaksering og gjennom å engasjere en person fra Byantikvaren har ikke gitt de ønskede resultater. Skolering av etatens egne ansatte må og sies å være svært mangelfull.

Resultatet blir som eksempelvis: Når et område blir gjenstand for arkeologiske undersøkelser, eller at en ansatt setter seg litt inn i temaet og tar seg tid til å undersøke konkrete områder, så finner man ofte viktige kulturminner som tidligere ikke er registrert.

I hvilken grad det har vært systematisk registrering av kulturminner i Østmarka distrikt i regi av etatens egne ansatte, og/eller foreninger og privatpersoner kjenner jeg ikke til.

I Nordmarka distrikt i selve Nordmarka og Bogstadmarka så er vel tilsvarende registreringer mangelfull. Jeg ser Sogn Historielag har gjort en del arbeide med kulturminneregistreringer i området Maridalen vest – Sognsvann. Disse må også være mangelfulle, for mens det er registrert et stort antall kullmiler, kullgroper og fangstgroper i Maridalen øst, kan det umulig være mer enn til sammen et kulturminne av nevnte typer vest for Maridalen, - en kullmile ved Svartkulp.

I likhet med landbruksnæringen i Maridalen øst, bør også tidligere tiders landbruksnæring både i Maridalen vest, - sør for og rundt Sognsvann og i Sørkedalen ha generert en del næringsaktivitet i nærliggende utmark.

Blant publikum virker det som om det er økende interesse for markahistorien og dermed kulturminnene. Selv registrerer jeg at kunnngjorte lokalhistoriske omvisninger har godt publikumsframmøte, og at kulturminnene vekker stor interesse hos skolebarn dersom man også på en god måte formidler historien bak minnet. Lokale aviser og menighetsblader vil gjerne ha stoff om kulturminner, og jeg hører ofte om folk som vil finne dem igjen ute i naturen.

Lokalhistorien er på mange måter en del av et områdes sjel, og gir identitet. Jeg treffer folk som sier at kunnskap om markahistorien gir en ekstra motivasjon til å gå tur, og visse kulturminner som Ole Høilands hule, Sogn gruve og Sarabråten er blitt populære turmål i seg selv.

Våre grønne kulturminneskilt er populære, og folk etterlyser flere.

Samtidig er nok kulturminnenes potensialer som en stimulering til å få folk og skoleklasser ut på tur i svært liten grad utnyttet. Det er nok generelt svært liten kunnskap ute blant folk om at Oslo skoger i realiteten er Oslos største museum.

Årvoll 5. desember 2013.

Håvard Pedersen